

Subject Area
Public Administration

Year: 2022
Vol: 8 Issue: 102
PP: 3160-3170

Arrival
15 July 2022
Published
30 September 2022
Article ID Number
64628

Article Serial Number
30

Doi Number
<http://dx.doi.org/10.29228/8/sss.64628>

How to Cite This Article
Ergün, G., Keser, D. & Candan, H. (2022). "Karabağ Sorununa İlişkin Tarihsel, Toplumsal ve Siyasal Bir Analiz" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:8, Issue:102; pp:3160-3170

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Karabağ Sorununa İlişkin Tarihsel, Toplumsal ve Siyasal Bir Analiz¹

A Historical, Social and Political Analysis of the Karabakh Problem

Gülseren Ergün¹ Dürdane Keser² Hakan Candan³

¹ Doktora Öğrencisi., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Isparta, Türkiye

² Doktora Öğrencisi., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Isparta, Türkiye

³ Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Karaman, Türkiye

ÖZET

Rus yayılmacılığının Kafkaslara yönelmesiyle bu coğrafyadaki kadim Türk topraklarının egemenlikleri kaybedilmeye başlanmıştır. Bolşevik Devrimi sonrasında da bu yayılmacı anlayış değişmemiş, tersine bölgedeki Türk ve akraba toplulukların çok daha zorlu süreçlere maruz kalmalarına neden olmuştur. En belirgin Rus ve Sovyet politikası, Anadolu Türkleri ile Kafkasya ve Türkistan Türkleri arasındaki sınır bağlantısını koparmak şeklinde olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan arasında konuşlandırılan Ermenistan için çizilen suni sınırlar temelinde bu amaca hizmet edecek şekilde tasarlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Karabağ da söz konusu suni sınır belirleme çabalarından birisi olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde komünist rejimin katı ve gerekli gördüğünde uygulamaktan kaçınmadığı şiddet politikaları, oluşturulan suni sınırlara yönelik itiraz ya da muhalefet edilmesine imkan tanımamıştır. Sovyetlerin dağılışı ile birlikte bağımsızlığını kazanan eski Sovyet ülkeleri açısından işaret edilen bu suni sınır politikaları, bir anlamda "doğuştan gelen" sorunlar olarak kendisini göstermiştir.

Karabağ da bu sorun alanlarından birisi ve en büyük olanlarındandır. Nitekim Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını ilan etmelerini müteakip Karabağ sorunu alevlenmiştir. Ermenistan'ın topraklarında varlığını sürdüren eski Sovyetlerden kalma Rus birliklerinin de desteğiyle Karabağ'ı ve Azerbaycan'ın belli bir kısmını işgal etmiştir. O dönem itibarıyla henüz düzenli bir ordu kuramamış, devlet örgütlenmesini tam anlamıyla oluşturamamış haldeki Azerbaycan karşısında sahip olduğu Rus desteğiyle istediği bir fiili durum oluşturmuştur. İşgalin haksızlığı ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ın topraklarını terk etmesine yönelik çok sayıda BM Kararı olmasına rağmen, Ermenistan gerekli adımları atmamıştır. Ermenistan bir yandan Batı ve Rusya'nın desteğini arkasında hissettiği için bir yandan da Batılı ülkelerdeki Ermeni diasporasının kışkırtmalarının etkisiyle beklenen çözümün ortaya çıkışını engellemiştir.

Karabağ sorununun diplomatik yollardan çözümü için çaba sarfeden Azerbaycan ise bir yandan da yeni kurulan devletin ekonomik, siyasi ve sosyal yönüyle güçlenmesini sağlamıştır. Doğal olarak buna bağlı şekilde ordusunun imkan ve kabiliyetlerini de geliştirmiştir. 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan 2. Karabağ Savaşı ile Azerbaycan Ermeni işgalini büyük oranda sonlandırmıştır. Küresel ölçekte oluşan çok kutuplu yeni dünya düzeninin kendisine sunduğu konjonktürel imkanları iyi değerlendiren Azerbaycan artık diplomatik mecralardaki statüsünü Ermenistan'a göre çok üstün bir noktaya taşımıştır. Bu çalışmada kalıcı bir antlaşmaya bağlanarak tam ve kesin bir çözümün sağlanmadığı Karabağ sorununun tarihsel kökenleri, günümüze kadar geçen süreçteki yaşananlar, sorunun aktörlerinin geleneksel ve güncel politikaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karabağ Sorunu, Tarihsel, Sosyal ve Siyasal Boyutu, İlgili Aktörler

ABSTRACT

With the Russian expansionism turning to the Caucasus, the sovereignty of the ancient Turkish lands in this geography began to be lost. This expansionist understanding did not change after the Bolshevik Revolution, on the contrary, it caused the Turkish and related communities in the region to be exposed to much more difficult processes. The most obvious Russian and Soviet policy was to break the border connection between Anatolian Turks and Caucasian and Turkestan Turks. The artificial borders drawn for Armenia deployed between Turkey and Azerbaijan were basically designed and put into practice to serve this purpose. Karabakh has been one of these artificial border demarcation efforts. During the Soviet Union, the strict and violent policies of the communist regime, which it did not hesitate to implement when deemed necessary, did not allow objection or opposition to the artificial borders created. These artificial border policies, which were pointed out in terms of the former Soviet countries that gained their independence with the collapse of the Soviet Union, in a sense showed themselves as "innate" problems.

Karabakh is one of these problem areas and one of the biggest ones. As a matter of fact, after the declaration of independence of Armenia and Azerbaijan, the Karabakh conflict flared up. It occupied Karabakh and a certain part of Azerbaijan with the support of the Russian troops from the former Soviet Union, which continued its existence on the territory of Armenia. As of that period, it has created a de facto situation with the Russian support it has against Azerbaijan, which has not yet been able to establish a regular army and cannot fully form the state organization. Despite the injustice of the occupation and many UN Resolutions on Armenia's leaving Azerbaijan's territory, Armenia did not take the necessary steps. Armenia, on the one hand, felt the support of the West and Russia behind it, and on the other hand, it prevented the emergence of the expected solution under the influence of the provocations of the Armenian diaspora in Western countries.

Azerbaijan, which made efforts for the solution of the Karabakh problem through diplomatic means, on the other hand, strengthened the newly established state in economic, political and social aspects. Naturally, accordingly, she developed the possibilities and capabilities of her army. With the 2nd Karabakh War, which started on September 27, 2020, Azerbaijan largely ended the Armenian occupation. Making good use of the cyclical opportunities offered by the multipolar new world order that has emerged on a global scale, Azerbaijan has now moved its status in diplomatic channels to a far superior point compared to Armenia. In this study, the historical origins of the Karabakh problem, which could not be resolved by a permanent agreement, the historical origins of the Karabakh problem, the experiences in the process until today, the traditional and current policies of the actors of the problem are discussed.

Keywords: Karabakh Issue, Historical, Social and Political Dimensions, Related

¹ Bu makale, 27-29 Mayıs 2022 tarihlerinde Van'da düzenlenen INTERNATIONAL ASIAN CONGRESS ON CONTEMPORARY SCIENCES-VI'te sunulan "KARABAKH, THIRTY YEARS HEARTACHE OF TURKS: A HISTORICAL, SOCIAL AND POLITICAL ANALYSIS" başlıklı bildirinin geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

1. GİRİŞ

Karabağ stratejik konumu ile iki asırdır önem arz eden bir bölge olmuş, krizin patlak vermesi ise Rusya'nın bölgeye Ermeni göçünü yönlendirmesi ile başlamıştır. Rusya'nın çıkarları doğrultusunda 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile başlattığı Ermeni göçleri bölgenin etnik yapısını değiştirerek Ermenilerin bölgede hak iddia etmeleri ile sonuçlanmıştır.

Tarihi belgelerden de anlaşıldığı gibi Karabağ toprakları asırlardır Türk hâkimiyeti altında kalmış, Ermenilerin bu topraklara göç etmesi 19. Yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir. 1978 yılında Ermenilerin Ağdara bölgesine göç ettirilmelerinin 150. yıldönümü anısına Terter şehri Şıxarax kasabasında diktikleri "Marağa 150" anıtı bu göçün kanıtıdır. Tarihi belgelerin varlığına rağmen Ermenistan'ın bu topraklarda Ermenilerin yüzyıllardır yaşıyor olması tezini savunarak Azerbaycan topraklarını işgali, çok sayıda Birleşmiş Milletler (BM) Kararına rağmen uzlaşmaya yanaşmaması, Minsk Grubu'nun çözüm üretmek yerine süreci sürekli olarak sulandırması ve sıradanlaşan Ermeni sınır taciz ve saldırılarının bir tanesinin daha 27 Eylül 2020 tarihinde gerçekleşmesi Azerbaycan Ordusu'nun 2. Karabağ Savaşı'nı başlatmasına neden olmuştur. 44 gün süren bu savaş sonucunda Azerbaycan Ordusu kesin bir zafer kazanmış, Karabağ Sorunu'nun doğuşunun temel aktörü olan ve sorunun çözümsüz kalmasının da sorumlularından birisi olan Rusya'nın devreye girmesi ile 10 Kasım 2020 tarihinde geçici ateşkes sağlanmıştır.

28 yıllık işgal sürecinde sorunun çözümü için birçok girişim yapılmışsa da kalıcı bir sonuç elde edilememiştir. 1994 yılında Karabağ Savaşı sonlandırmak için Bişkek'te anlaşma imzalanmış ancak Ermenistan anlaşmayı ihlal ederek saldırılarına devam etmiştir. Sorunun çözümü için oluşturulan AGİT Minsk Grubunun çalışmaları da bir sonuca ulaşamamıştır. Aslında Bişkek'te imzalanan ateşkes anlaşması, Minsk Grubunun çözümsüz çalışmaları, ABD'nin konuyu ülkelerin iç meselesi olarak yorumlaması, Rusya'nın Ermenistan iktidarlarının Batı Bloku ile mutlak işbirliği yaptığına kani olduğu kadar pasif de olsa Ermeni lehine politikalar izlemesi ve İran'ın "bekle gör" politikası bu durumu "donmuş mesele" haline getirip Azerbaycan açısından bir tür "öğrenilmiş çaresizlik" içinde kabullenmesini sağlamayı amaçlamıştır.

Yaşanan çeyrek asırlık süreçte topraklarının %20'si işgal edilmiş olan Azerbaycan en başta Türkiye'nin kesin ve kararlı desteğini alarak hem ordusunun teknolojik gelişim ve donanımını artırmış hem de eğitim ve disiplin yönünden ordusunun savaş kabiliyetini yükseltmiştir. Bu gelişimin ilk emareleri Ermenistan'ın 2016 yılında gerçekleştirdiği saldırılara verilen karşılıklı kendini göstermiştir ki bu durum bir anlamda Azerbaycan'ın üçüncü ülkelerin anlaşmazlığa müdahil olmamaları durumunda Karabağ sorununu kendi imkan ve kabiliyetleri ile ortadan kaldırdığına işaret olmuştur. Hem Batı'nın hem de Rusya'nın kimi zaman açık kimi zaman da örtülü desteğini arkasında hisseden, Batılı ülkelerdeki Ermeni diasporasının hayalci kışkırtmalarının şehvetine kapılan "Kafkasların Şımarık Çocuğu" Ermenistan için bardağı taşıran son damla 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine yaptığı saldırılar olmuştur. Nitekim 2. Karabağ Savaşı'nın başlangıcına neden olan bu saldırılar, Karabağ sorunu açısından gerçekçi bir çözümün başlangıcına vesile olmak gibi pozitif bir durum oluşturmuştur.

Öte yandan Karabağ Sorunu Azerbaycan'ın yeni bir devlet olarak ulus kimliği inşa etmesinde önemli rol oynamıştır. Azerbaycan toplumu bir bütün halinde bu konuya odaklanmış, sanat çevrelerinden siyasal aktörlere, askeri yetkililerden sivil topluma kadar her bir birey ve kesimin ortak kaygısı, gönül sızısı olmuştur. Nitekim bu milli birliktelik, yeni bir devletin uluslaşması sürecinde olağan sürecin birkaç kat daha hızla seyretmesi, şekil alması ve olgunlaşması anlamına gelmiştir. Dahası Karabağ Sorunu sadece Azerbaycan Türklerinin milli birlikteliği ve şuurunun yükselmesine neden olmamış, aynı zamanda başta Türkiye olmak üzere diğer Türk Devlet ve toplumlarında da kendisini göstermiştir. Özellikle İran'da kalan Güney Azerbaycan Türkleri'nin 2. Karabağ Savaşı sürecinde İran'ın Ermeni yanlısı geleneksel politikalarının belli ölçüde geriletilmesine katkı sağlamıştır.

Bu makalede bin yılı aşkın süredir Türk toprakları olduğu tarihi belgelerle kanıtlanmış olan Karabağ'ın dünü ve bugünü, tarihsel, sosyal ve siyasal bir perspektifte ele alınmıştır. Gerek Batı gerek Rus ve gerekse İran literatürü ayrıntılı olarak analiz edilerek Karabağ sorununa ilişkin kapsamlı değerlendirmeler yapılmış; Karabağ'ın günümüze kadar geçirmiş olduğu evreler ve Kafkaslardaki önemi, sorunun etkili aktörlerinin bakış açıları bağlamında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. AZERBAYCAN'IN ULUSLARARASI STRATEJİK ÖNEMİ

Bakü, Tiflis ve Erivan merkezli devletler tarih kitaplarında küresel mücadelenin önemli oyuncularını olamamıştır. Ancak bu durum 1. Dünya Savaşından sonra, daha da geriye gidilirse petrolün keşfine kadar devam edebilmiş, sonrasında ise hızla değişmeye başlamıştır. Bölgeye damgasını vuran doğal kaynakların çeşitliliği özellikle petrolün jeopolitiği küresel çağda tarihinde var olmayan siyasal çekişmelere sahne olmasını sağlamıştır. Çağdaş Uluslararası İlişkiler sisteminin gelişmeye ve şekillenmeye başladığı bu dönemlerde Kafkasya ve üzerinde kurulmuş devletler artık küresel mücadelenin aktif oyuncularını olmaya başlamıştır.

Kafkaslar jeopolitik ve coğrafi olarak bölgeye ismini veren Kafkas dağlarının oluşturduğu iki havzadan meydana gelmektedir. Kuzey Kafkasya, Rusya Federasyonunun parçası olan Cumhuriyetlerden, konumuzu oluşturan Karabağ'ın bulunduğu bölgeyi de içine alan Güney Kafkasya yani Transkafkasya ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan egemen devletlerinden oluşmaktadır. Güney Kafkasya kuzey-güney, doğu-batı arasında hem bir göç yolu olarak koridor oluşturmuş hem de sığınma yeri olmuştur. Bölgenin dağlık ve engebeli olması, geçit vermeyen vadilerden oluşması, bu bölgeye yerleşen ulusların olası saldırılardan korunmasına ve kültürlerini devam ettirebilmelerine olanak sağlamıştır. Bu nedenle günümüzde Güney Kafkasya Ortadoğu'dan sonra en çok mücadelenin yaşandığı bölgedir.

Transkafkasya içerisinde yer alan Azerbaycan; Avrupa, Ortadoğu ve Asya'nın kesiştiği bir koridorda yer almaktadır. Bu koridor zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir. Hazar Denizi'nin Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan 78.800 m²'lik alanında 8 Milyar varil petrol ve 8 Milyar tonluk hidrokarbon rezervi keşfedilmiştir (Kazımlı, 2018: 103). En büyük Avrasya ülkesi olan Azerbaycan doğusunda Hazar Denizi, kuzeyde Rusya, kuzeybatısında Gürcistan, batıda Ermenistan, güneyde İran ile komşudur. Azerbaycan'ın Türkiye ile 11 km'lik sınırı bulunmaktadır (ticaret.gov.tr). Tablo 1'de Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonraki ülke kimliği ve genel özellikleri verilmiştir.

Tablo 1: Ülke Kimliği

Devletin Resmi Adı	Azerbaycan Cumhuriyeti
Başkenti	Bakü
Yönetim Şekli	Cumhuriyet
Para Birimi	Manat
Yüzölçümü	86 600 km
Nüfus	10 242 000 (2021)
Dil	Azeri Türkçesi
Din	İslam
Etnik Gruplar	Azeri: %91,6; Lezgi, %2; Rus: %1,3; Ermeni: %1,3; Türk: %0,4; Kürt: %0,1; Yahudi: %0,1; Diğer: %3,2
Bağımsızlık Tarihi	18 Ekim 1991
Devlet Başkanı	İlham ALİYEV

Kaynak: <https://ticaret.gov.tr/> E.T:22.04.2022

Azerbaycan'ın böyle bir konumda yer alması ve jeopolitik önemini arttıran enerji kaynakları onu hem bölgesel hem de uluslararası arenada ekonomik ve siyasi bir güç haline getirmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra egemen bir devlet olan Azerbaycan jeopolitik ve coğrafi özelliklerini kullanarak birçok projeyi hayata geçirmiş, tarihi İpek Yolu'nu tekrar canlandıracak olan TRASEKA 1998 yılında imzalanmış ve Türkiye'nin 2002 yılında üye olması ile güçlenmiştir. TRASEKA sadece üye devletler için değil tüm dünyanın enerji bağımlılığını azaltmak, siyasi ve askeri strateji için de önemlidir.

SSCB döneminde petrol ve doğalgaz taşımasında Rusya'nın çıkarları gözetildiği için boru hatları Rusya ekonomisine faydalı olacak şekilde düzenlenmekteydi. Bu nedenle SSCB'nin dağılmasından sonra başka türlü doğalgaz ve petrol satma imkânı bulunmayan egemen Azerbaycan bu sorunu 2005 yılında tamamlanmış Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı ile yıllık 50 milyon ton petrol nakli gerçekleştirerek çözmüştür. Orta Asya ülkelerinin böyle bir enerji ağına sahip olması jeopolitik anlamda önem arz etmektedir. Bir diğer gelişme olan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu bağlantısı taşımacılık için hayati öneme sahiptir. Doğu ve Batı koridorunu geliştirmek için üç aşamalı başlatılan Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı projesinin birinci aşaması tamamlanmıştır (Abbasov, 2015: 98-107).

Azerbaycan SSCB'nin dağılmasından sonra sosyal, ekonomik ve siyasal anlamda diğer Kafkas ülkelerine göre hızlı bir gelişme göstererek istikrarlı bir şekilde büyümüştür. Hatta 2015-2016 yıllarında Hollanda Hastalığı tehlikesi ile karşılaştığı uzmanlar tarafından belirtilmiştir (Tutar ve Miraliyev, 2019: 131-133). Ancak bu güzel gelişmelerin yaşandığı otuz yıl boyunca işgal altındaki Karabağ'ın milli bir mesele olarak çözüm arayışları ne yazık ki masada sonuçlanmamıştır. SSCB dağılmadan önce Ermenistan'ın Karabağ'ı kendi sınırlarına katma isteğini belirtmesi ve Azerbaycan'ın henüz o yıllarda egemen bir devlet olacak olması, düzenli ordusunun bulunmaması, Rusya'nın bu konuda Ermenistan'ı desteklemesi yaşanacak olan birçok kriz ve katliamlara 2020 yılına kadar neden olacaktır.

3. KARABAĞ'IN COĞRAFYASI, TARİHİ VE BOZULAN DEMOGRAFİK YAPISI

Karabağ Kafkas Dağlarının güneydoğusunda Azerbaycan sınırında bulunan Kür ve Aras Irmakları ile Ermenistan sınırlarında bulunan Gökçe Gölü arasındaki dağlık bölgeye verilen isimdir (Gökçe, 1979: 5). Karabağ ismi ayrıca 17. Yüzyıl ortalarında bahsedilen bu topraklar üzerinde kurulmuş olan Türk devletinin de ismi olmuştur.

Karabağ'ın coğrafi sınırı 18000km² olmakla birlikte; Mingeçevir, Ağdam, Yevlah, Kubatlı, Şuşa, Lâçin, Akdere, Hadrut, Zengezur, Gorus, Hanlar, Berde, Cebail, Fuzuli, Terter, Kelbecer, Ağcabedi, Beylegan, Hankendi ve Hocavent rayonlarından yani il ve ilçelerden oluşmaktadır. Rus ve Ermeni siyasetinin bir parçası olarak Karabağ'ın dağlık kısmına "Dağlık Karabağ" ismi verilerek verimsiz ya da önemsiz bir yer izlenimi oluşturulmaya çalışılmış 20 Aralık 1922 tarihinde Kafkas Komitesinin Karabağ temsilcisi Ermeni S. Saduns "Taşnaklar tarafından ortaya çıkarılan yeni terim Dağlık Karabağ" diye belirterek bu durumu onaylamıştır (Şükürov, 2002: 103). Türk halkının bu bölgeden soğuması ve göç etmesi amaçlanmıştır. Nitekim Dağlık Karabağ diye bahsedilen bölge Karabağ'ın sadece 4392 Km²' sini oluşturmaktadır. Bahsedilen bu bölge Hankendi, Şuşa, Askeran, Hocavend, Hadrut ve Akdere illerinden meydana gelmektedir. Ermeni politika yapımcıları ve aşırıların sonradan icat ettiği bir isim olan Dağlık Karabağ, çalışmada aslına rücu edilerek Karabağ şeklinde kullanılmıştır.

Karasal iklimin hâkim olduğu Karabağ'da doğal zorlukların var olması ulaşımı güçleştirmektedir. Bölge doğal madenler, Tatlısu balıkçılığı ve orman ürünleri açısından Trans-Kafkasya'nın merkezidir. Ancak son dönemlerde ekonomisinin çok iyi olduğu söylenemez. Küçük çapta meyve, tahıl ve hayvancılık bulunmaktadır. Aras Nehri İran ile Azerbaycan arasında doğal bir sınır oluşturmakta, Ermenistan'la ise 500km'lik bir kara sınırı bulunmaktadır. Bu coğrafi konumu ile Karabağ'ı hinterlandı altına alan bir devlet İran'ı, Ermenistan'ı, Azerbaycan'ı ve Trans-Kafkasya'yı kontrol edebilme özelliğine sahip olabilir. Bu coğrafi konum jeostratejik ve jeopolitik anlamda Karabağ'ı bölgesel anlamda önemli yapmaktadır.

Dünyanın en eski yerleşim merkezlerinden biri olarak bilinen Karabağ'da, Fuzuli ilinin sınırları içerisinde bulunan Azıh ve Tağlar mağaralarında 1,5- 2 milyon yıl öncesinden insanların yaşam alanı oluşturduğuna dair arkeolojik kalıntılar bulunmuştur. Bir diğer eser ise Hocalı yapıtlarıdır. Bu yapıtlar M.Ö. 17 ve 18. yıllara aittir. Hürriyetler M.Ö. dört bininci yıllarda buraya gelip yerleşmişlerdir (Kengerli, 1999: 7). Miladın başlarından itibaren Türk göçlerinin buraya başlaması ile ilk gelen İskitler/ Sakalar ve sırası ile Varsaklar ve Arsaklar bu bölgeyi yurt edinmişlerdir. Ermeni kaynaklarına göre Karabağ bölgesinde Saklar, Gargarlar, Utiler, Hunlar, Hazarlar ve Basiller Karabağ'da hâkimiyet kurmuşlardır. Son üç uygarlığın Türk olduğu kesin olmakla birlikte Sakalarında Türk olduğuna dair belgeler bulunmaktadır (Kengerli, 1999: 9-10). 11. Yüzyılın ortalarında Oğuzlar gelerek yayılmış ve güçlenerek bölgeye Bizans İmparatorluğunun girmesini engellemişlerdir. Türk akınlarının çoğalmasi ile birlikte bölge tamamıyla Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve Alpaslan Karabağ'ı kışlık başkent yapmıştır (İşyar, 2004:120-121). Selçukluların ardından Azeri atabeylerinin yönetimine geçen Karabağ daha sonra İlhanlı devletinin karargâhi olmuştur.

16. yüzyılın sonlarında Osmanlı hâkimiyetine girene kadar önce Karakoyunlular, Akkoyunlular ve sonra safeviler yönetimi altında kalmıştır. Bu dönemlerde Ermenilerin dağınık ve parça parça yaşadıkları, dönemin eserlerinde yer almaktadır. Tarihçi J. Laurent'in eserlerinde yer alan bilgilere göre bir kale ve birkaç asker ile kendisini prens ilan eden Ermeniler bulunmuştur (Taşkiran, 1995:120). Ancak yaklaşık 3000 yıllık geçmişinin tarihi belgelerinde görünmektedir ki Karabağ toprakları üzerinde hiçbir zaman bir ermeni devleti var olmamıştır.

Yakın tarihe gelindikçe Karabağ'ın tarihinde kırılmalar görülmeye başlanmıştır. 18. Yüzyılda bir diğer Oğuz boyu olan Avşar Hanedanının kurucusu Nadir Şah'ın vefatı üzerine Azerbaycan'da hanlıklar dönemi başlamıştır. Bu Hanlıklardan biri olan Karabağ Hanlığı 1828 yılında imzalanan Türkmençay anlaşması ile son bulmuş, Azerbaycan ikiye bölünmüş kuzeyi Rus kontrolüne bırakılmıştır. Rusların bölgeye göç ettirmeye başladıkları Ermeniler tarafından hak iddiaları, Karabağ sorununun temellerini atmaya başlamıştır.

1593 yılında Karabağ- Gence bölgesinde 7 sancak 36 nahiye bulunmakta olup bunların neredeyse hepsi Azerbaycan halkına aittir. 1727 yılına gelindiğinde ise Karabağ'ın beş bölgesinde bulunan 196 köyden sadece iki tanesinin ismi Ermenicedir. 1822 yılında Karabağ Hanlığı ortadan kaldırıldığında ise Karabağ nüfusu Tablo 2 de verilmiştir. Tabloya göre 1823 yılında Karabağ bölgesindeki 20.095 ailenin %78 Türkler, %22'si ise Ermeni ailelerden oluşmaktadır (Kazımlı, 2018: 107- 108).

Tablo 2: 1823 Yılı Karabağ Ahalinin Sayısı ve Milli Terkibi

Milletler	Ailelerin Sayısı	Şehirde	Köyde
Türkler	15.729	1.111	14.618
Ermeniler	4.366	421	3.945
Toplam	20.095	1.532	18.563

Kaynak: Kazımlı, 2018: 107

1829 Türk Rus Savaşından sonra Rusların Kafkasya, özellikle Azerbaycan'da Müslüman çoğunluğu azaltmak, Hristiyanları çoğaltmak amacı ile Osmanlı'da ve İran'da bulunan Ermenilerin bu bölgeye göç ettirilmesi için anlaşma sağlanmıştır. Ruslar bu yolla parçalanmayı engellemeyi amaçlamıştır. Uygulanan iskân politikası ile bu

bölgeye göç eden Ermenilere kamu arazileri tahsis edilmiş, 20 yıl vergiden muaf tutulmuşlardır. Ayrıca bölgede bulunan Türklerin terk etmesi içinde arazileri satın alınmıştır (Swietochowski, 1988:100; Aslanlı, 2001:394).

Hayata geçirilen göç politikası ile Rusların en sadık millet olarak adlandırdıkları Ermeniler Karabağ nüfusunun dengesini bozmuştur. Bu göçler sonucu Çarlık Rusya'nın Kafkasya uzmanlarından N. N. Şavrova bölgeye Osmanlı Devletinden 90.000, İran'dan ise yaklaşık 34.000 kişinin resmi olarak 124.000 Ermeni kişinin göç ettiğini, ancak resmi olmayan 200.000 kişinin olduğunu ifade etmiştir (Şavrova, 1911: 63; Çapraz, 2012: 236). Ruslar Erivan ve Karabağ'da kısa sürede hedeflerine ulaşmış 1832 yılında Toplam nüfus içerisinde Ermeni nüfusu %31,6 olmuştur. İlerleyen yıllarda Ermenilerin lehine olan bu hızlı demografik değişim devam etmiş, Şavrova 1911 yılında basılan aynı eserinde 20. Yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'daki Ermeni nüfusun 1.300.000 olduğunu ve bunların bir milyunun yerli olmadığını üstelik bu kişilerin ekonomik olarak da güçlendiğini ve Rusya'nın artık Güney Kafkasya politikasının da tehlikeye girdiğini ifade etmiştir (Çapraz, 2012: 236-238).

3.1. 21.Yüzyıl'da Karabağ

Rusların bölgeyi asimile etme çalışmaları uluslararası alanda çok ilgi görmemiş nedeni ise uluslararası toplumun bu konuyu Azerbaycan ve Ermenistan'ın iç meselesi olarak yorumlamasıdır (Khalid, 2008: 26). Ancak bu konu Rusya ve Türkiye için her zaman güncel bir konu olarak kalmıştır. Ruslar etnik politikaları ile Karabağ ve Revan bölgesini Ermenileştirmiş bu yolla İran ve Osmanlı sınırında kendi politikaları ile hareket edebilecek bir müttefik oluşturmuşlardır. Osmanlı devamında ise Türkiye tek millet iki devlet olduğu soydaşları Azerbaycan'ı hem siyasi, hem askeri anlamda haklı davalarında yalnız bırakmamıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Karabağ Rus işgaline kadarki tarihi dönemde Farsi ve Türk özellikleri taşımaktadır. Egemenliği altına girdiği devletler çok az da olsa Fars ve çoğunlukta Türklerden oluşmuş, Türk hanlıkları kurulmuş, bölge tamamıyla Türklerin yönetimi altında kalmıştır. Ermenilerin bölge ile ilişkisi 19. Yüzyıldan sonraki Rus işgalleri ile gerçekleşmeye başlamıştır.

Bu döneme ait bilinmesi gereken bir konu vardır ki Ruslar Ermenileri Osmanlıya karşı hep kışkırtarak boğazlara inip İstanbul'u ve güneyi fethedip kendisine stratejik bir konum oluşturma hayali içerisinde olmuştur. Bu amaçla Ruslar Ermenileri hep bir araç olarak kullanmış, politikalarına ters düştüğü zamanlarda ise bölgedeki azınlıkları silahlandırmışlardır. 1905 yılına kadar bölgede çeşitli isyanlar gerçekleşmiş olsa da kayda değer bir ayaklanma söz konusu olmamıştır. 1918 yılında Azerbaycan Halkı Rus işgaline son verip kuzey bölgede bağımsız devletini kurmuş, aynı dönemde Ermenistan Ararat Cumhuriyeti 'de kurulmuş ve Karabağ üzerinde hak iddialarını sesli dile getirmişlerdir. Azerbaycan'ın Nevruz bayramı olan 1920 yılı mart ayında Rusların tekrar Azerbaycan'ı işgal etme hazırlıklarının da yaşandığı dönem Ermeniler Şusa da büyük bir kıyım gerçekleştirmişlerdir. Yaşanan bu talihsiz olay Osmanlı'nın da dünya savaşında olması nedeni ile 23 ay yaşayabilen Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Kızıl Ordu tarafından işgal edilmesi ile sonuçlanmıştır. Böylelikle Karabağ etrafındaki olaylar yeni bir durum kazanmıştır.

Karabağ'a Ermeni göçlerinin gerçekleşmesi ve nüfusun ermenileşmesi ile Ermenilerin talepleri de bu yönde artmaya başlamış, Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanma talepleri Stalin Rusya'sında mevcut düzeni bozmaya yönelik olduğu için tepki ile karşılanmıştır. Bu durum Stalin'in ölümüne kadar böyle devam etmiş, Stalin'in ölümü ile Karabağ meselesi özerklik talebi ile tekrar ortaya atılmış ve 1968 yılında etnik yapısı değiştirilmiş olan bölge artık Stepanakert ismini almış, Türkler ile Ermeniler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Bu çatışmalar Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasında ciddi bir eğilim olduğunu göstermiştir. 1973 yılında Rusya tarafından statükonun korunması amacı ile 15 yıl boyunca Ermenistan'a bağlanmak isteyenler Taşnak Propagandası yapmakla suçlanmıştır.

Karabağ artık Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğu bölge olmuştur. Azerbaycan toprakları içerisinde yer alan ve nüfusu Ermenilerden oluşan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Sovyet'i 80'li yılların sonuna doğru tekrar Ermenistan'a bağlanmak için talepte bulunmuş, Azerbaycan'ın bu talebi reddetmesi ile ülkede şiddet olayları tekrar baş göstermiştir (Rasizade, 2011: 306-307). 23 Mart 1988'de SSCB çıkarlarına ters düştüğü için bu talebi reddetmiştir. 1 Aralık 1989 tarihinde Ermenistan Parlamentosu Karabağ'ın Ermenistan ile birleştiğini ilan etmesi ile Türkler ve Ermeniler arasındaki çatışmaları çıkmaza sürüklemiştir. SSCB Azerbaycan'da denetimi kaybetmemek için birliklerini 20 Ocak 1990'da Bakü'ye çıkartarak kendi lehine olacak şekilde 3 Eylül 1991'de Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin ilan edilmesi ile çatışmaları sonlandırmıştır (Khalid, 2008: 29).

1992'de, sonlandığı düşünülen çatışmalar bir savaşa dönüşmüş, Rusya'nın desteğini de alan Ermenistan Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmiş ve yaklaşık bir milyon Türk göçmen oluşmuştur. 1992 yılı Şubat ayında Ermeniler abluka altına aldıkları Hocalı şehrinde dünyada eşi benzeri olmayan katliama imza atmıştır. Karabağ dışında 7 büyük bölgeyi de kapsayan bu işgal Azerbaycan'ın iç ve dış politikasını her zaman derinden etkilemiştir. Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde bu anlaşmazlığa çözüm bulmak amacı ile 11+1 üyeli Minsk Grubu kurulmuştur. Minsk Grubu, Rusya ve Türkiye aracılığı ile 1994 Mayıs ayında sağlanan

ateşkes, çatışmaların büyük çoğunluğunu durdurmuş ancak sınır hatlarında yer yer silahlı çatışmalar olmuştur (Aslanlı, 2001: 419). 90'lı yıllardan itibaren Minsk Gurubunun Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları terk etmesi gerekliliğini belirttiği sayısız girişimine rağmen 2020 yılına kadar sorun çözülememiştir.

2007 yılında Minsk grubu Madrid Prensipleri adı altında hem Azerbaycan hem de Ermenistan için olumlu bir yol haritası önermiştir. Ancak geçen süre içerisinde bu yol haritası hayata geçirilememiş 2-5 Nisan 2016'da iki ülke sıcak savaşın eşiğine gelmiş ve yaklaşık 200 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu savaşta Azerbaycan 6 tepenin kontrolünü ele geçirmiş daha da önemlisi cephe hattında Azerbaycan lehine değişiklik olmuştur (Tuncel, 2020: 2). 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihleri arasında Karabağ savaşının ikinci fazı gerçekleşmiştir. Gerçekleşen bu savaşta Azerbaycan ve Ermenistan ile sınırı olan ülkelerin yanı sıra bölgesel çıkarları olan ülkelerinde diplomatik savaşlar verdiği görülmüştür.

3.2. Karabağ Sorununun İlgili Aktörleri ve Soruna İlişkin Tutumları

3.2.1. ABD

ABD, Azerbaycan ve Ermenistan egemen bir devlet olana kadar Karabağ sorununda Ermenistan'ın haklı gerekçeleri olduğunu birçok kez dile getirmiş, siyasi ve maddi desteğini de eksik etmemiştir. SSCB'nin dağılmamış olması, coğrafyada batıya yakın politikaların olması, ABD'de bulunan ermeni lobileri ve diasporası gibi birçok neden ABD'nin haklı değil çıkarlarının Politikasını uyguladığını göstermektedir. Ancak SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan'ın egemen bir devlet olması ile durum tersine dönmüş, 1996 yılı itibari ile her iki ülkenin başkanlarının ortak açıklamaları ile Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğu ilan edilmiştir.

Azerbaycan dış politikasında Rusya ve ABD arasında denge politikası uygulamış ve bölgede istikrarlı bir sürecin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Uygulamış olduğu politikalarla elindeki gücü olan doğal kaynaklarını ülke çıkarları için en verimli şekilde hayata geçirerek ABD'nin bölgeye yönelmesini sağlamış, Karabağ sorunu öncelikli olmak üzere birçok sorunun uluslararası alanda seslendirilmesine imkân oluşturmuştur. ABD'nin politikası ise Hazar petrolünün uluslararası piyasaya güvenli bir şekilde taşınması ve bu nedenle Kafkaslarda barış istemesi onu aktif rol oynamaya itmiştir. ABD ve Azerbaycan'ın bu yakınlaşmaları Ermenistan'da yankı bulmuş fakat ABD'nin Azerbaycan'la yakınlığı ve buna bağlı olarak Karabağ sorununa çözüm arayışları çıkarları için kaçınılmaz olmuştur.

AGİT Minsk Grubunun eş başkanı da olan ABD'nin ülke içerisinde Karabağ meselesine öncelik tanımayan politikalar ürettiği nedeni ile eleştirilmekteydi. Oysa Amerikan şirketleri hazar petrollerine yatırım yapmakta ve yeni bir savaş yatırımlarının çöp olmasına neden olabilecektir. Karabağ sorununu ötelemesi ve bu boşluğu Rusya'nın doldurması hiyerarşik yapı içerisinde ABD'yi aşağılara çekmekteydi. Yine aynı şekilde ABD Azerbaycan'ın batı yanlısı eğilimini görmezden gelmekte ABD'nin bu pasifliğinin Rusya'nın sahayı yeniden avucunun içine almasını sağlayacaktı (Blank, 2015: 107-109). Bu gelişmelerin yaşandığı yaklaşık yirmi yıllık süreç içerisinde Ermenistan'ın birçok kez Azerbaycan'ı taciz etmesi, sivilleri katletmesi, sınır ateşleri açması toplanan Minsk Grubunun ilerleme kaydetmesine neden olmamıştır.

Bu gelişmelere karşın 2018 yılında Ermenistan da gerçekleşen iktidar değişimi ile ABD yanlısı Nikol Paşinyan Başbakan olmuş Rus karşıtı söylemleri ile dikkatleri üzerine toplamıştır. Birçok kez Moskova ile iyi ilişkileri olduğunu belirtse de tepkileri üzerine toplamıştır. Uzun süredir ekonomik sorunlar, yoksulluk ve yolsuzlukla mücadele veren Ermenistan halkı arasında kısa süre içerisinde Rusya karşıtı protestolar görünmeye başladı ve Azerbaycan'a karşı daha agresif ve saldırgan tavırlar ortaya çıktı.

Paşinyan'ın ABD tutumu ve 12 Temmuz 2020 tarihinde Tovuz bölgesine gerçekleştirdiği saldırı, savaşı geniş alana yayıp uluslararası güçlerinde dâhil olmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu arada bilinmesi gereken Tovuz Karabağ bölgesinde olan bir yerleşim alanı değil Bütün enerji hatlarının geçtiği ve dolayısı ile ABD, AB ve Türkiye'yi de önemli derecede etkileyecek stratejik bir konumdadır. Beklediği ilgiyi dünyada yaşanan COVID-19 salgını, ABD'de seçim süreci, Trump yönetiminin seçim sonuçlarını riske atacak bir hamlede bulunmak istememesi ve ABD'nin çıkarları için karışmaması nedeni ile göremeyen Paşinyan 4 Ekim'de Gence şehrine savaşta kullanılması yasak olan msket bombaları ile saldırmıştır. ABD'de bulunan Ermeni lobisinin aktif çabalarına rağmen ABD Karabağ'da yaşanan gelişmeleri büyük oranda izlemekle yetinmiş ve böylece Paşinyan'ın bütün ümitlerini boşa çıkarmıştır.

3.2.2. Rusya

Rusya Azerbaycan ve Ermenistan'ın egemen devlet olmasından sonra yaşanan Karabağ sorununu çözüme ulaştırmak yerine çatışmanın devam etmesini sağlayarak çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Bu yaklaşıma göre Rusya çatışmalar sürdükçe Kafkasya bölgesinde asker bulunduracak, NATO'nun bölgede nüfuslanmasını

engelleyecektir. İstikrarlı bir barış ise ABD ve AB'nin bölgede varlığına hizmet edecektir (Gamaghelyan, 2010: 46). Bu nedenle Rusya bölgede istikrar değil sürekli bir çatışma ortamının var olmasına sessiz kalmış, Minsk Grubunun eş başkanı olmasına rağmen bir çözüm arayışı içerisinde olmamıştır.

Geçen süre içerisinde çatışmalar ilerlemiş Rusya politikalarını uygulayacak alana sahip olmuştur. Ermenistan Rusya'nın Kafkaslardaki baş müttefiki olarak askeri destek almış ve Rusya bölgeye iki askeri üssünü kurmuştur. Güçlü askeri varlığının yanında Ermenistan'a enerji sektörü, telekonimükasyon, metal sanayi ve bankacılık gibi birçok alanda alt yapıyı kurmuş ve bu nedenle bölgede oluşabilecek bir barış ortamı Rusya'nın yatırımlarının hezimete uğramasına neden olabilecektir. Ayrıca tekelleri Rusların elinde olan şirketler, Rusların kontrol ettiği ekonomik varlıklar, ulaşım projeleri Ruslar ile Ermenilerin bağımlılık ilişkisini daha da kuvvetlendirmiştir (İsmailzade, 2011: 6-7). 2020 yılında askeri üslerin kiralama süreleri son bulacağı için 2010 yılında imzalanan anlaşma ile 2044 yılına kadar uzatılıp, Rusya Ermenistan ordusuna vereceği destek ile orduyu modernize etmeyi taahhüt etmiştir. Ermenistan'ın Azerbaycan ile yapacağı bir enerji anlaşması Rusya'nın çıkarlarına ters düşeceği için sürekli bir anlaşmazlığın olmasını desteklemiştir. Son 10 yılda Azerbaycan'ın askeri gücünü geliştirmesi de Ermenistan'ın Ruslarla olan güvenlik işini çok daha ilerlere taşımıştır.

Başarılı bir popülist lider olan Nikol Paşinyan kitlesel protestoların ardından iktidara geldikten sonra yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ermenistan ve Rusya ilişkileri sekteye uğramış, Putin bu tür iktidar değişikliklerini batı yanlısı darbeler olarak tanımlamıştır. İkinci Karabağ savaşında Rusya fiili olarak son dakikaya kadar müdahil olmamıştır. Bunun nedenlerinden biri Rusya Başkanı Putin ile Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ın batıya yakın politikalar izlemesinden dolayı iyi olmamasıdır. Bir diğer neden Rusya'nın Ermenistan ile ortak güvenlik anlaşması olmasına rağmen savaşın uluslararası alanda Azerbaycan toprağı olarak tanınan Karabağ'da gerçekleşmiş olmasıdır. Ermenistan halkının desteğini de almak isteyen Rusya hezimetle sonuçlanacak olan bu durumu batı yanlısı iktidara yüklemek istemiştir.

Rusya son dakikaya kadar müdahil olmamış ancak küresel güçlerin müdahalesini engellemek için savaşın 44. Gününde barış görüşmesi gerçekleştirmiş ve böylelikle Kafkaslarda kendi kontrolü dışında hiçbir gelişmeye izin vermemiştir. Böylelikle askeri gücünü bölgeye yerleştirme ve garantör devlet olma özelliğini ABD ve AB ülkelerini barış görüşmelerine dâhil etmeyerek göstermiştir.

3.2.3. Fransa

Fransa Minsk grubunda eş başkan olarak yer alsa da barış görüşmelerinde herhangi bir aktif projeye sahip olmamıştır. Ülkede etkin bir Ermeni lobisi ve diasporasının bulunması buna karşılık Fransız Petrol şirketi Total'in Bakü-Tiflis- Ceyhan Boru hattının %5'ine sahip olması Fransız diplomasisinin tabiri caiz ise kolunu bağlamıştır. Tarihsel ve dinsel olarak Ermeni yanlısı olsa da belirttiğimiz sebeplerden dolayı çekimser kalmış bir tarafı tercih etmek zorunda kaldığı zaman ya diaspora ile ermeni lobisinin yada iktisadi kaynaklı Total'in tepkisini çekmiştir. Ancak genel itibari ile bu iki devletin uzlaşmamasından da rahatsız olmamıştır (Gamaghelyan, 2010: 46).

Azerbaycan Fransa'nın arabuluculuğuna şüpheyle yaklaşmış hatta Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un savaşta AB çatısı altında askeri destek sağlanmasını talep etmesi ile şüphelerinde de haklı çıkmıştır. Savaşın sonunda ateşkes ilan edildikten sonra Fransa senatosu dağlık Karabağ Bölgesini 305 oy ile tanımıştır. Bu tanıma kararını TBMM de bulunan HDP dışındaki tüm siyasi partiler kınayarak yok saymışlardır.

3.2.4. Türkiye

Türkiye Azerbaycan ilişkileri devlet düzeyinde 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin ilanı ile başlamıştır. Tarihi gerçekliklere bakıldığında Osmanlı yaşamakta olduğu tüm sıkıntılara rağmen Azerbaycan'ın Rus- Ermeni işgaline karşı yardım çağrısına kayıtsız kalmayarak Kafkas İslam Ordusunu bölgeye yollamıştır. Daha sonra Azerbaycan'ın tekrar Sovyet kontrolüne geçmesi ilişkilerin yetmiş yıl boyunca diplomatik olarak durmasına neden olacaktır. Genel mahiyette tarihi gerçekler göstermektedir ki Türkiye- Azerbaycan ilişkileri dostluk ve kardeşlik temaları ile görünmektedir.

Azerbaycan'ın 1991 yılında tekrar egemenliğini kazanması ile onu tanıyan ilk devlet Türkiye olmuş ve "Karabağ sorusunda bir numaralı müttefiki, en yakın dost ve kardeş ülke" olarak tanımlamıştır. Türkiye 1992 yılında Ermenistan'ın Nahcivan'a saldırması durumunda Kars Anlaşması uyarınca savaşa dâhil olabileceğini açıklamış, 1993 yılında ise Ermenistan'ın yayılmacı politikalarına karşı diplomatik ilişkilerini keserek sınır kapılarını kapatmıştır (Cafersoy, 2001: 126). Gelişmeleri takiben Karabağ'da ateşkes ilan edilmiş ve Türkiye uluslararası alanda Ermenistan ile diplomatik ilişkilerin gerçekleşmesini ve sınır kapılarının açılmasını Azerbaycan'ın topraklarını terk etmesine bağlamıştır. Yaklaşık 30 yıldır Ermenistan'ın Türkiye ile diplomatik bağlarının kopması ve sınır kapılarının kapalı olması yıllık 320 milyon dolar zarara uğramasına neden olmakta bu durumda Ermenistan'ın ekonomik buhranlar yaşamasına yol açmaktadır (<https://www.hurriyet.com.tr>). Görüldüğü gibi

Türkiye Azerbaycan'ın ilk egemenliğini aldığı günden itibaren haklı davasında yalnız bırakmayarak uluslararası mecralarda sesli dile getirerek ve gerekirse askeri müdahalede bulunacağını açıklayarak diplomatik adımlar atmıştır.

Türkiye Minsk grubunun ve konuya haiz olan devletlerin çözüm üretememesi ve Türk dünyasının kanayan yarası olan Karabağ meselesinde Azerbaycan ile çözüm arayışları içerisine girmiştir. 2010 yılında “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” ve devamında “Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi” savunma sanayi konusunda adımlar atılmasını sağlamıştır. Bu anlamda birçok tatbikat düzenlenmiştir. Ancak 2010 yılına gelene kadar 1992 yılında askeri eğitim konusunda, 1996 yılında Azerbaycan askerlerinin silahlı eğitimlerini içeren iş birliği, 1999 yılında ise TSK Azerbaycan ordusuna mali yardım yapmaya başlamıştır . 2000 yılında hücum botları hibe edildi ve 2003- 2008 yılları arasında birçok askeri anlaşma gerçekleştirildi (<https://www.bbc.com/>).

2020 yılına gelindiğinde Azerbaycan'ın GMH'si iki kat artmış bununla birlikte Askeri harcaması ise beş katına çıkmıştır. İkinci Karabağ Savaşından yaklaşık iki ay önce Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ziyarette bulunmuş ve Aliyev kendisine “Türkiye'nin çok yönlü askeri ve teknik potansiyele sahip olduğu sır değil. Bizde bu potansiyelden faydalanıyoruz. Mutluluğumuzun bir diğer nedeni ise modern silahlar ürettiği olması. Bu olanaklardan gelecekte de yararlanmak istiyoruz. Çok yakın zamanda savunma alanında bir numaralı ortağımız olacağımızdan eminim” demiştir. Akar ise gelecekte askeri ortaklıklarının devam edeceğini Azerbaycan devletinin ve halkının yalnız olmadığını vurgulayarak “Türkiye ve Azerbaycan Bir ananın iki oğludur. Burada vatanımızda hissediyoruz ” söylemi ile Türk Birliğine vurgu yapmıştır.

Türk diplomasisi ikinci Karabağ Savaşı başladığı günden itibaren Azerbaycan'ın askeri, iktisadi, milli, basın-medya, toplumsal moral ve gerekli görülen her konuda yanında olduğunu tüm kanalları ile Uluslararası alanda duyurmuştur. Türk kamu kurumları ve sokakları savaş boyunca Azerbaycan bayrakları ile süslenmiş toplumsal destek verilmiştir. Mecliste asker gönderilmesi ile ilgili tasarı 17 Kasım 2020 tarihinde kabul edilmiştir. Türk Savunma Sanayi ürünlerinin cephede etkili bir şekilde kullanılması gözlemcilerin ve yabancı basının öncelikli başlığı haline gelmiş, Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek savaşın en belirleyici faktörü olmuştur (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2021: 70-75).

Şüphesiz ki Azerbaycan'a verilen desteğin birçok boyutu bulunmakta ancak askeri boyutu hem ulusal hem de uluslararası basında büyük yer kaplamıştır. Türkiye ülke içinde terör ile mücadelede, Suriye'de Barış Pınarı Harekâtı ve Zeytin Dalı Harekâtında, Libya'da meşru hükümetin mücadelesinde olduğu gibi Azerbaycan'ın da haklı davasında tüm askeri kanalları ile yanında olmuş İHA ve SİHA'ların etkin bir şekilde kullanılması kaçınılmaz başarıyı getirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bölgedeki etkinliği, Azerbaycan ile müttefikliği diğer Türk devletleri için olumlu bir diplomasi yaratılmasına zemin hazırlamıştır.

3.2.5. İran

SSCB'nin dağılmasından sonra İran kuzey sınırında artık sadece bir ülke ile komşu değil Ermenistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ile sınırları olan bir ülke olmuştur. İran için bu üç ülkenin hepsinin kendine özgü önemi ve yaratılabilecek ekonomik faaliyetleri bulunmaktadır. Ambargolar ülkesi olan İran için yeni ülkeler yeni fırsatlar ortaya çıkarmış ancak İran, halkının refahından ziyade polemik yaratacak dış politika araçlarına yönelmiştir. Örneğin bu ülkeler içerisinde Azerbaycan'ın İran için ayrı bir önemi olması beklenir çünkü Azerbaycan tarihte bir bölgeye verilen isimdir ve bu bölgenin bir kısmı günümüzde İran sınırları içerisinde yer almaktadır. Tebriz kenti tarihte Türk devletlerine başkentlik yapmış ve bölgede Türklerin merkezi olmuş Türk tarihinin önemli kentlerindedir. Günümüzde egemen devlet olan Azerbaycan'ın nüfusu yaklaşık 10 milyon iken İran'ın tüm bölgelerine yayılmış, ağırlıklı olarak ise kuzeyinde 40 milyon Türk yaşamaktadır (Moghanirahimi, 2021: 213). Bu rakamlardan da görülmektedir ki Azerbaycan'ın nüfusunun dört katı Türk, İran'da yaşamaktadır.

Bu gerçekliğe rağmen İran'ın Karabağ tutumu, ilk Karabağ savaşından itibaren “bekle- gör” politikası olmuştur. Hemen kuzeyinde yükselen bir Türk devletinin Tebriz'de ilham vereceği endişesi İran'ı tedirgin etmiş, yine aynı şekilde Kafkaslarda Rusya ile karşı karşıya gelmek istememiştir. Örneğin Karabağ'da Ermenilerin Türklere karşı saldırılarının arttığı 1990'lı dönemlerde İran sınırında toplanmalar gerçekleşmiş ve sınır telleri kesilerek İranlı Türklere destek gösterileri yapmıştır (Shaffer, 2002; 136- 138). İlerleyen dönemlerde bu hadise İran'ın toprak bütünlüğünü tehlikeye sokacak bir gelişme olarak algılanmış ve İran devleti tedbirlerini arttırmıştır. Bu dinamikler ile İran Ermenistan devleti ile hem ticari hem de güvenlik ilişkilerini geliştirmiştir.

Aslında İran resmi kanallar ile tarafsızlığını hep belirtmiş olsa da uyguladığı politikalar Ermenistan'dan yana olmuştur. 28 yıl boyunca yaşanan gelişmeler karşısında Ermenistan ile ticaretini bitirmemiş, sınır kapılarını açık tutmuş ve Azerbaycan halkı karşısında popülaritesini kaybetmiştir. Zira bunların tam tersini gerçekleştiren yine

bölgesel bir güç Türkiye bulunmaktadır. İran'ın bu yaklaşımı diğer Avrupa ülkelerinin yaklaşımlarından farksız olarak okunmuş ve İran vatandaşları olan Türkler tarafından da protesto edilmiştir.

2020 yılında gerçekleşen ve Karabağ Savaşının ikinci fazı olarak adlandırılan Karabağ Savaşında İran Dış İşleri Bakanı Zarif Ermenistan ve Azerbaycan mevkidaşları ile görüşerek barış görüşmelerinde arabulucu olmak istediklerini belirtmiş ve müzakere yolunu önermiştir. Ancak İran'ın Norduz Sınır Kapısından Ermenistan'a silah taşındığına dair çıkan haberler üzerine İran'da yaşayan Türkler sokağa dökülmüş, sınır kapısına giden tırları imha etmiş "Karabağ Türklerindir Türk kalacak, nurduz gümrüğü kapatılsın" sloganları atarak İran hükümetine tepki vermişlerdir (<https://www.aa.com.tr/>). Yaşanan bu gelişme karşısında bir iç karışıklık yaşamak istemeyen ve azımsanmayacak sayıda Türk nüfusu bulunan İran, tırların askeri teçhizat taşımadığını ancak bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için geçici olarak geçişlerin durdurulduğunu açıklamıştır. Nitekim savaşı kazanacak tarafın kesinleştiği 3 Kasım'da İran siyasetinin en üst dini lideri Hamaney'in "yaklaşık 30 yıldır işgal altında olan Azerbaycan topraklarının işgalden kurtulmuş olmasının haklı olduğu" şeklinde açıklama yapması manidardır.

İran'ın Karabağ meselesinde uygulamış olduğu bu politika stratejik konumu, kuzeyinde yükselen bir Türk devletini istememesi, ülkesindeki Türk varlığı, Türkiye'nin bölgede etkinliğinin artmasından kaynaklanan endişeleri gibi nedenlere dayandırılabilir. Ancak İran'ın bu tutumu İran'daki Türk nüfusu ve sosyolojik gerçekler dikkate alındığında sürdürülebilir olması neredeyse imkânsız görünmektedir.

4. SONUÇ

Türkmençay antlaşması ile 19. Yüzyıl'dan itibaren Rusya'nın Osmanlı'nın Kafkaslar ve Türkistan coğrafyası ile bağlarını kesmek için ortaya koyduğu projesi olan Ermenistan devleti, Karabağ meselesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yapay olarak oluşturulan bu devlet tarihi gerçeklerle tezlerinin çürütülmüş olmasına rağmen yaklaşık iki asırdır Rusya, ABD, Avrupa ve bölgesel güçlerden aldığı destek ile bulunduğu coğrafyada saldırgan tavrı ve uyguladığı politikalarla terör estirmiştir. Ermenistan'ın son otuz yılda Türk halkına karşı yapmış olduğu katliamlar uluslararası basın da ilgisini çekmiş ve insanlık suçu olarak kabul görmüştür.

Azerbaycan'ın 1991 yılında egemenliğini kazanmasından sonra bulunduğu coğrafyada en hızlı gelişim gösteren devlet olması, jeopolitik kaynaklarının zenginliği ve siyasi hayatında Türkiye ile yakın ilişkiler kurmasına bağlanabilir. Ermenistan ise kendisinin var olmasına sebep olan Rusya ile yakın ilişkiler kurmuş ancak Rusya kendi çıkarları doğrultusunda sadık dostları olan Ermenileri birçok kez yolda bırakmıştır. Azerbaycan'ın egemenliğini kazandığı dönemlerde askeri gücünün olmaması, SSCB döneminde orduya Türklerin alınmaması ve bu nedenle yetişmiş personelin olmaması, devletin henüz yeni kurulmuş olması; Ermenistan'ın ise Rusya desteğini alması, ordu personelinin SSCB döneminde iyi yetişmiş olması gibi sebepler Azerbaycan'ın topraklarının %20 sini ilhak etmesine neden olmuştur. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına fütursuzca yapmış olduğu saldırılar, toprakların ihlali ve sivil halkın katledilmesi hiçbir siyasi argümanla izah edilemez.

1994 yılında sağlanan ateşkese rağmen Ermenistan yaklaşık 28 yıl boyunca birçok kez ateşkesi ihlal etmiştir. 2008 yılında Mardakert çarpışması, 2012, 2014 ve 2016 yıllarında sınır çatışmaları ve son olarak 2020 Temmuz ayında Tovuz iline yapılan saldırılar devamında 27 Eylül sabahı Terter ve Fuzuli Reyonlarında sivil halka karşı yapılan saldırılar bardağı taşıran son damla olmuştur (Bilgin, 2020: 17). Ancak 2008 yılı itibari ile Türkiye ve Azerbaycan'ın yapmış oldukları askeri, siyasi ve ekonomik anlaşmalar ile birlikte yürütmüş oldukları çalışmalar Ermenistan'ın 2020 yılında tekrar saldırgan tavırlarında meyvesini vermiştir. Batılı devletlerin Karabağ sorununda çözüme ulaşılmasını istememe sebepleri zengin ve güvenli enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerde istikrarı sağlayıp Rusya'nın güdümü altına girmesini engellemektir. Türkiye stratejik iş birliği çerçevesinde güvenli enerji teminatının yanında Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde çözümüne odaklanmıştır. Türkiye'nin desteğini alan Azerbaycan 2020 yılında işgal altında bulunan Karabağ ve yedi reyonunu 44 gün süren savaş sonunda ezici üstünlüğü ile almıştır.

Karabağ sorunun çözüm üçlüsü olan Minsk Grubu çatışmaların son bulmasından, oluşacak istikrar sonucu bölgesel bir güç olma yolunda ilerleyen Azerbaycan Devletinden, Kafkasya'da değişecek olan siyasi dengelerden, Azerbaycan'ın sınırları dışında nüfus ve etkinlik kazanarak uluslararası alanda hareket kabiliyetine sahip olmasından rahatsızlık duymalarından dolayı yaklaşık 25 yıldır soruna kalıcı bir çözüm yolu önermemişlerdir. Çünkü Azerbaycan egemenliğini almasının ardından zengin varlıklarını uluslararası alanda hayata geçirmiş, Kafkaslarda en hızlı gelişen ve yükselen ülke olmuştur. ABD'nin Rusya'yı Kafkaslarda kızdıracak bir hamlede bulunmak istememesi, Rusya'nın Güney Kafkaslarda istikrarı sağlayarak askerlerini çekmek zorunda kalması, Fransa'nın güçlü Ermeni lobileri Karabağ sorununun çözülmesinde engel teşkil etmiştir. Bahsi geçen ülkeler Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edildiğini kabul etmiş olmalarına rağmen kendi ulusal çıkarları nedeniyle çözüm yolunda hiçbir ilerleme kaydedememişler ve bilinçli olarak çözüm yolunu tıkamayı istemişlerdir.

Azerbaycan sınır komşusu, kendisi gibi Caferi mezhebine mensup ve Safevi devletinin mirasçısı İran ile bütün tarihsel, dinsel, mezhepsel, toplumsal yakınlıklarına rağmen Karabağ meselesinde karşıt cephelerde olmak durumunda kalmıştır. Ancak Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, İran halkıyla olan bağlarını zedelememek ve İran'da var olan 40 milyon Türk'ün zarar görmesini engellemek için bu durumun siyasi krize dönüşmesine izin vermemiştir. İran Azerbaycan'ın bölgesel bir güç olmasından, Türkiye'nin Kafkaslarda nüfus edinmesinden, Zengezur Koridoru'nun kendisine ekonomik kayıplar vereceğinden, Azerbaycan'ın Pakistan ve İsrail ile olan yakınlığından oldukça rahatsızdır.

Tüm bu zorlu koşullar içerisinde Azerbaycan, bölgede güçlü ittifak kurduğu Türkiye'nin de desteği ile savaştan zaferle çıkarak bölgesel bir güç olma yolunda hızla ilerlemektedir. Türkiye'nin stratejik, askeri, siyasi, diplomatik desteği, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "Tüm imkânları ve kalbiyle dost ve kardeş Azerbaycan'ın yanında olmayı sürdüreceğini" belirten sözü ile açıkça ortaya konulmuştur.

Önümüzdeki süreçte kalıcı bir barış antlaşmasının yapılması için en başta Ermenistan'ın var olan reelpolitığe uygun şekilde davranması gerekmektedir. Ermenistan bu sayede jeopolitik sıkışmışlığı yanı sıra sürdürülemez boyutlara ulaşan ekonomik zorluklarını da aşmak şansına sahip olacaktır. Yapılacak kalıcı barış antlaşması, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine zemin hazırlayarak Ermenistan'a ekonomik fırsatların kapısını aralarken 2. Karabağ Savaşı sonrasında yapılan ateşkes antlaşmasının 9. maddesi ile öngörülen Zengezur Koridoru'nun açılması ile de asırlardır arzu edilen Türkiye ve Türkistan arasındaki doğrudan bağlantı kurulmasına imkan sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Abbasov, K. (2015). Role of Energy in Azerbaijan's Foreign Policy During İlham Aliyev Era. Unpublished Doctoral Dissertation, Middle East Technical University.
2. Aslanlı, A. (2001). Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel), 7 (1), 393-430.
3. Bilgin, M. S. (2020). Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları. İ. Demir (Ed.). Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline. ULİSA, 12(8). Aralık.
4. Blank, S. (2015). US Policy, Azerbaijan, and the Nagorno-Karabakh Conflict, Mediterranean Quarterly, 26 (2). 99-114.
5. Cafersoy, N. (2001). Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, Ankara: ASAM Yayınları.
6. Caspersen, N. (2012). Regimes and peace processes: Democratic (non) development in Armenia and Azerbaijan and its impact on the Nagorno-Karabakh conflict. Communist and Post-Communist Studies, 45(1), 131-139.
7. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, (2021). Yukarı Karabağda 44 Günde Gelen Zafer: Türkiye-Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi, Prestij Grafik. İstanbul.
8. Çapraz, H. (2012). 19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ Politikası. Belgi Dergisi, (3), 231-240
9. Gamaghelyan, P. (2010). Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship, International Negotiation 15 (1): 33-56.
10. Gökçe, C. (1979), Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.
11. https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaycan_2022.pdf (E.T: 29.04.2022)
12. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tebrizde-ermenistan-ile-iran-arasindaki-sinir-kapisinin-kapatilmasi-talebiyle-eylem-yapildi/2010887> (22.6.2022).
13. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54379105> (23.6.2022).
14. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ermenistana-sinir-kapisi-icin-3-sart-8272816> 15.6.2022).
15. Ismailzade, F. (2011). The Nagorno-Karabakh Conflict: Current Trends and Future Scenarios, Instituto Affari Internazionali (IAI), 11- 29, November.
16. İşyar, Ö. G. (2004). Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, Alfa Yayınları, İstanbul.
17. Kazımlı, E. (2018). Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu. O. Orhan(Ed.). Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar "Ekonomi, Enerji ve Güvenlik", İstanbul: Tasam Yayınları.

18. Kengerli, M. (1999). Karabağ Azerbaycan Toprağıdır ve Dünya Durdukça da Öyle Olacaktır, Azerbaycan – Türk Kültür Dergisi, 1(330).
19. Khalid, I. (2008). Nagorno-Karabakh Conflict, Journal of Political Studies, 14, 25-44.
20. Moghanirahimi, S. (2021). Tarihten Günümüze İran'daki Türkler ve Türk-İran İlişkileri, Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 213-220.
21. Rasizade, A. (2011). Azerbaijan's prospects in Nagorno-Karabakh with the end of Oil Boom, Iran and the Caucasus. 15(1-2). 299-317.
22. Shaffer, B. (2002). Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity, The MIT Press, Massachusetts.
23. Sükürov, K. (2002). Dağlıq Qarabağ: Anlayışı ve Erazisi Haqqında (Tarih ve Müasirlik), Şuşa Yayınevi, Bakü.
24. Taşkiran, C. (1995). Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Genelkurmay Basım Evi. Ankara
25. Tuncel, T. K. (2020). Azerbaycan-Ermenistan Hattında Düşmeyen Gerilim: Temmuz 2020 Tovuz Çatışması Sonrasında Geline Nokta. AVİM Yorum. Analiz (34). <https://avim.org.tr/tr/Analiz/AZERBAYCAN-ERMENISTAN-HATTINDA-DUSMEYEN-GERILIM-TEMMUZ-2020-TOVUZ-CATISMASI-SONRASINDA-GELINEN-NOKTA>
26. Turan, R. (2018). Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 61, 429-451.